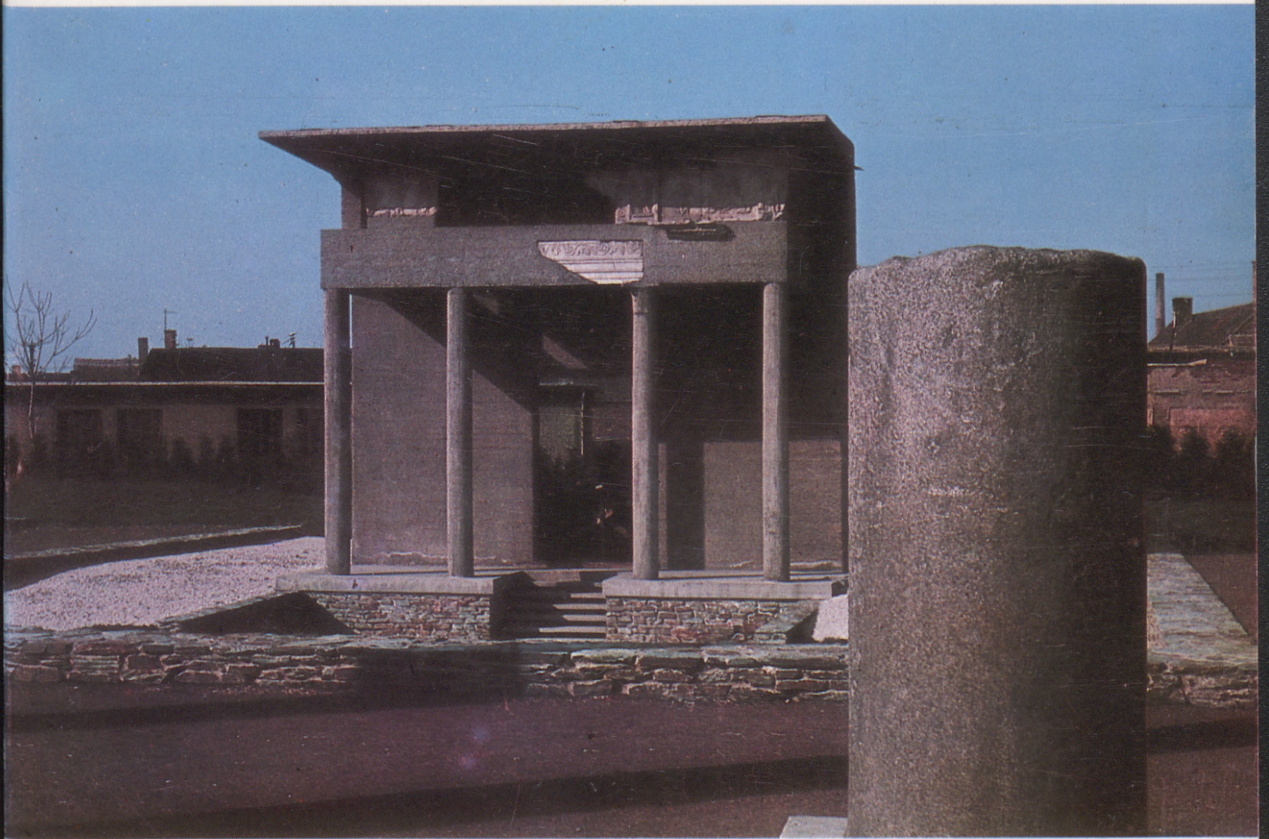

MC
110.229

ISEUM

VAS MEGYEI MÚZEUMOK KATALÓGUSAI 140.
KATALOGE DER MUSEEN DES KOMITATS VAS 140.

HU – ISSN 0133-4204
ISBN 963 7206 25 6

Sorozatszerkesztő: Dénes József
Katalógusterv: Kontra Zuzsa
Fordító: Bíró Mária
A katalógust írta: dr. Szentléleky Tihamér

Serienredakteur: József Dénes
Katalogenplan: Zsuzsa Kontra
Übersetzerin: Mária Bíró
Verfasser des Katalogs: dr. Tihamér Szentléleky

ISEUM

MC 110.229

1990

A SZOMBATHELYI ÍZISZ SZENTÉLY

1955-ben, Szombathelyen a Rákóczy Ferenc utca és a Thököly Imre utca kereszteződésénél, a Zrínyi Ilona utca és a Rumi út felé húzódóan, a mai város római kori elődjének, Savarianak Ízisz istennő tiszteletére épített nagy szent kerülete, az Ízeum került felszínre. Az 1961-ig tartó ásátások után, 1963-ban elkészült a szent kerület kibontott részének helyreállítása és romkertszerű bemutatása. Bár az antik szerzők és az előkerült római kori feliratok s szobormaradványok az egykori Savaria pogánykori és kereszténykori építményeire több esetben utaltak, mégis a feltárások megindulásáig ismeretlen volt, hogy Savariában az egyiptomi istenségeknek ily nagy szent kerülete állott.

Savarianak, mint vallási központnak fontosságát bizonyítják Jupiternek, Junónak és Minervának, a római Capitolium hármas istenségeinek emelt hatalmas márványszobrok torzói (a Savaria Múzeum kőtárában láthatók) valamint Pannónia provincia városainak, Emonának, Sisciának, Scarbantiának, Savaria geniusza számára állított oltára ugyancsak a Savaria Múzeum kőtárában.

A 43-ban alapított Colonia Claudia Savaria fejlődésének első évszázada, az erős romanizáció kora. A magas műveltséggel és technikai kultúrával rendelkező Földközi-tenger környéke, a rómaiak hódítása útján erős hatást gyakorolt az Alpoktól északra fekvő új provinciákra is. A II. évszázad közepétől megerősödtek, a korábban elhalványult helyi hatások, míg a quad-markomann betörés leverése után, a II. század végén, a már egységesebb képet mutató pannóniai római kultúrát erős keleti és déli hatások érték. Népeiségének összetétele is megváltozott. A feliratokon gyakorivá válik a keleti provinciákból bevándoroltak neveinek említése. Pannónia II. századvégi emelkedését méltóképpen jelzi, hogy 193-ban, Pannónia Superior legátusát, a Septimius Severust, Pannóniában császárrá kiáltották ki.

A II. század utolsó évtizedeiben, a megnagyobbított város új területén, a dél felé vezető út mentén, Ízisz tiszteletére nagy szentkerületet jelöltek ki és a korábban itt lelt feliratos márványtábla tanúsága szerint, 188-ban, Fuscianus és Silanus római konzulok idejében az építkezéshez hozzáfogtak. A márványtáblán olvasható 83 savariai lakos neve közül kiemelkednek Memmius Emeritus és Rubrius Euporio, a vallási egyesület elöljáróinak, valamint az Ízisz tisztelet papjának, Romanusnak nevei.

Ízisz istennő tisztelete ekkor már több évezredes múltra tekintett vissza. Az ősi Ozirisz mondanakör szerint, Ozirisz, Ízisz és Széth testvérek; Széth Ozirisz ellen támad, megöli őt. Ízisznek Ozirisztól származó gyermeke Háropokrátesz – a gyermek Horusz – megbosszulja apja halálát, Széth felett győzedelmeskedik. A darabokból összeállított alvó-halott Ozirisz testét Ízisz életre kelti.

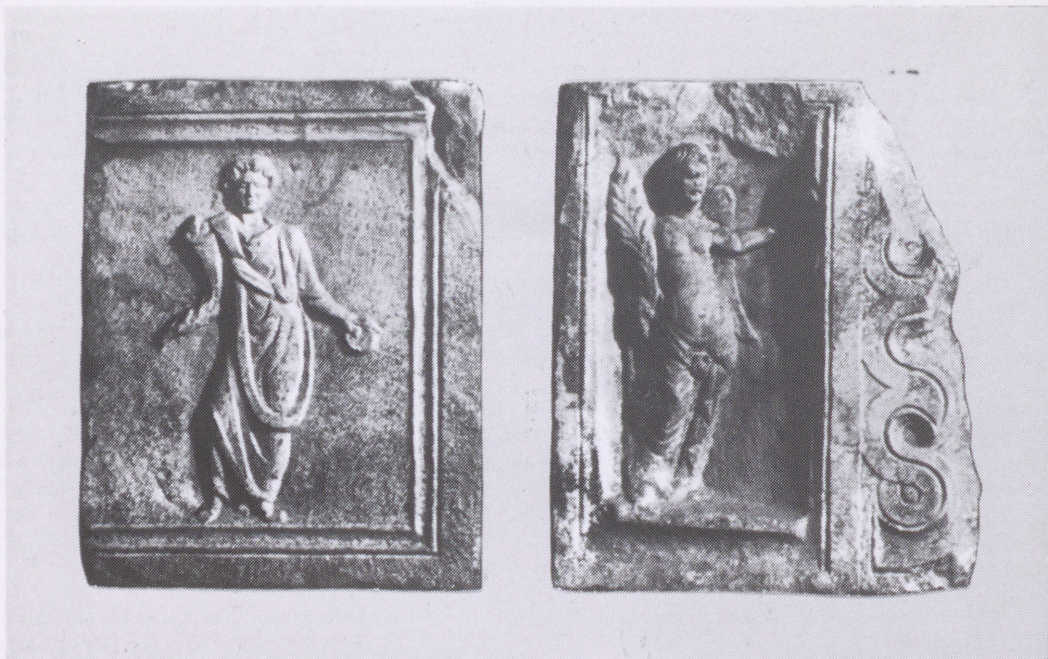
Az Ízisz kultusz több évezredes léte és fejlődése során más és más tartalmat nyert, más és más jellegzetességeket vett fel.

Egyiptomban a Fáraó maga Horusz, tehát anyja Ízisz istennő, ki a trónt is jelenti. Nevének hieroglifája (egyiptomi díszírás) a trón alakja. A krétai és mykénei, majd a görög istenvilág kialakulására már a kezdeti századokban hatott Egyiptom. Az ősi birodalom kultúrájának tekintélye, még a kései hanyatlás időszakában is különleges helyet biztosított magának az antik világban.

A görög mitológia keletkezése is mély kapcsolatokat tartott fenn Egyiptommal. Különösen erősek lettek a hatások évszázadok múltán, midőn a görög kereskedők Egyiptom földközi-tengeri partján, Naukratisban megalapítják telepüket. Ez az időszak Egyiptom történetében már a kései korra esik, midőn Thébával szemben a Delta vidék egyes központjainak befolyása erősen emelkedett. Végül a XXX. dinasztia korában az Ízisz tisztelet alsóegyiptomi helyi központja Behbet el Hagar, görög nevén Szebennitosz, a Fáraó székhelye lett.

A Ptolemaioszok alatt Egyiptomban és a görög területeken Ízisz tekintélye tovább növekedett. Alexandriában alakult ki az egyiptomi-görög jellegű Ozirisz-Szerapisz tisztelet, melynek központja a Szerapeum lett. A Szerapeumon kívül Ízisz tiszteletére Alexandria városában és környékén több helyen fogadalmi templomokat emeltek, melyek közül leghíresebb a menutiszi lett; messze vidékről vándoroltak ide, hogy egészségük visszanyeréséért az istennőhöz könyörögjenek.

Rómában Ízisz tisztelete, Dél-Itálián keresztül, az egykori görög területek közvetítésével, hamar ismertté vált. Az i. e. II. század kezdetén Puteoli kikötővárosában már felirat említi, Pompeiben Ízisznek az i. e. I. század kezdetén templomot építettek. Rómában a tisztelet legkorábbi nyomai Sulla idejéből ismertek. A kezdetben csak magánkörökben elterjedt tisztelet időnként üldözéseknek volt kitéve. A városban már i. e. 43-ban elhatározták egy Ízisz szentély építését, de a polgárháborúk alatt ettől eltekintettek. Antonius és Cleopatra legyőzése után az Augustushoz hű, az ősi római erkölcsöt visszaálmódó körök ellenszenve az istennő iránt csak növekedett. Tiberius idején súlyos üldözéseket éltek át a hívők, szentélyüket csak a falakon kívül állíthatták fel. A 30-as években, a szűkebb városfalon kívül, a Campus Martius mezején folytak ilyenirányú építkezések. 71-től a Flavius dinasztia szívesen látta a keleti kultuszokat s a templomok és magánkápolnák újból szabadon működtek. Különösen a kereskedőréteg tisztelte Ízisz személyét. A hajósok Íziszhez fohászokdtek a szerencsés tengeri utazásért, midőn nagy kereskedelmi vállalkozások keretében gabonát szállítottak Egyiptomból Rómába. Róma zavartalan élelmezése főként attól függött, hogy a hajók szerencsésen megérkeztek-e.

A PÁRKÁNYZATI FRÍZ ÉSZAKKELETI OLDALA

Ízisz népszerűsége a birodalomban állandóan emelkedett; Hadrianus császár idején (II. század 2. és 3. évtizede) befolyása tovább erősödött. A császár kedvesének, a Nílusban elpusztult Antinousnak Egyiptomban, Antinopolisban és Rómában sírt és szobrokat állíttatott. Egy fennmaradt obeliszk a halottat Ozirisz-Antinous-nak nevezi. Egyiptomi hit szerint Oziriszszel, a halotti istennel azonosult az elhunyt. Az istennő tiszetelete Rómában a II. század további évtizedeiben még népszerűbb lett. A római birodalom görög és latin kultúrájú területein, saját istenvilágukkal azonosítva, több és több újabb tulajdonsággal ruházták fel az istennőt, Ízisz Fária, Ízisz Palágia stb. A számtalan azonosítás, és a sok különböző tulajdonság miatt, a kor pantheisztikus filozófiai gondolkozásának hatására is, neve: soknevű, vagy ezernevű. A II. században Ios szigetének egyik feliratán az istennő lényének meghatározása egyben az antik világ és gondolkozás rövid tömörséggel meghatározott több ezer éves hagyományait őrzi. Az ősi egyiptomi gyökerek ugyanúgy megtalálhatók benne, mint az emberi kultúra alapvető fogalmai és a szabad görög városállamok küzdelmei, a tirannuszok, az elnyomók ellen.

/ÉN VAGYOK ÍZISZ/

A MINDENSÉG URALKODÓNŐJE. (ÉN TETTEM? HOGY MI-
UTÁN HERMÉSZ MEGTANÍTOTTA AZ ÍRÁST, ATTÓL NEM RÓT-
TAK MÁR MINDENT EGYFORMA JELEKKEL. ÉN SZABTAM MEG A
TÖRVÉNYEKET AZ EMBEREKNEK ÉS MEGPARANCSOLTAM,
HOGY NEM VÁLTOZTATHATJÁK MEG AZOKAT. ÉN VAGYOK
KRONOSZ LEGIDŐSEBB LEÁNYA. NYÁRON A KUTYA-CSILLAG-
ZATON TARTÓZKODOM. ÉN VAGYOK AZ, KIT AZ ASSZONYOK
ISTENÜKNEK NEVEZNEK. SZÁMOMRA ÉPÍTETTÉK BUBASZTISZ
VÁROSÁT. ÉN VÁLASZTOTTAM EL A FÖLDET AZ ÉGTŐL. ÉN
JELÖLTEM KI A CSILLAGOK PÁLYÁJÁT. ÉN KÖTÖTTEM ÖSSZE
HÉLIOSZ ÉS SZELÉNÉ ÚTJÁT. ÉN TALÁLTAM FEL A HAJÓZÁST.
ÉN TEREMTETTEM MEG A HATALMAS IGAZSÁGOT. ÉN ISMER-

TETTEM MEG AZ ASSZONYOKAT ÉS A FÉRFIAKAT EGYMÁSSAL. ÉN TÁVOLÍTOM EL AZ ASSZONYOK TÍZHÓNAPOS MÉHMAGZATJÁT. ÉN TETTEM, HOGY A GYERMEKEK A SZÜLŐKET GYENGÉDEN SZERESSÉK. ÉN A SZÜLŐKRE, KIKBŐL A SZERETET HIÁNYZIK BALSORSOT MÉRTEM. ÉN OZIRISZ FIVÉREMMEL EGYÜTT MEGSZÜNTETTEM AZ EMBEREVÉST. ÉN ÍRTAM ELŐ KÖTELEZŐEN AZ EMBEREKNEK A SZERTARTÁSOKAT. ÉN TANÍTOTTAM MEG AZ ISTENEK KÉPMÁSÁNAK A TISZTELETÉT. ÉN SZABTAM MEG AZ ISTENEK SZENT KERÜLETEIT. ÉN SEMMISÍTETTEM MEG A TIRANNUSZOK HATALMÁT. ÉN SZERETTETTEM MEG AZ ASSZONYOKAT A FÉRFIAKKAL. ÉN TETTEM AZ IGAZSÁGOT HATALMASABBÁ AZ ARANYNÁL ÉS EZÜSTNÉL. ÉN ISMERTETTEM MEG AZ IGAZSÁGOT SZÉPNEK.

(a szerző fordítása)

Az Alpoktól északra lévő provinciákban Ízisz fogalma még további tartalommal bővült. Raetiában, Noricumban és Pannóniában kelta, illetőleg illyrkelta őslakosság élt. A helyi istenségek tiszteletét Róma békés előrehaladása során meghagyta és más, a Földközi-tenger vidékén, az antik kultúrában már ismert istenségekkel azonosította. Így terjedt el Noricumban Ízisz-Noreia, Mars-Latobius tisztelete. Ízisz mint a termékenység (föld és anyaság) istennője, fogalmilag és külső tulajdonságokban is közel állott Noreiához. Tiszteletére a Glan-völgyi Hohensteinben szentélyt építettek és oltárokat készítettek. Ízisz részére a mai Leibnitz (antik nevén Flavia Solva) melletti Frauenbergen szentélyt és szent kerületet építettek ki.

Pannóniában az egyiptomi származású istenségeknek számos emléke került napvilágra. Az 1955 óta tartó ásátások Szombathelyen, a pannónia Ízisz kultusz központi nagy szentélyét tárták fel. A munkálatok 1961-ben fejeződtek be. Dr. Hajnóczy Gyula építész-mérnök-régész tervei szerint állították helyre. A Romkert 1963 óta fogadja látogatóit.

A szombathelyi Ízeum 600 méterre fekszik délnyugat felé az egykori római város központjától, a mai

Paulovics István Romkerttől. Aki a Széchenyi utcán és a Köztársaság tér nyugati oldalán továbbhaladva, elhagyja a Városháza modern épületét a II. Rákóczi Ferenc utcába fordul, az utcát szegélyező, virággal díszített kőkorlát mögött már feltárul a szent kerület nagyszerű látványa. A déli oldalt a szombathelyi Képtár szalagépülete zárja le. Az épületet hídszerkezetre emelték, mert alatta húzódik a kelet-nyugati irányú út, mely az Ízeum inzulá-ját dél felől határolja. Az Ízeum előtt húzódó észak-déli út keleti oldalán a szírek lakta városnegyed házai húzódnak. Az 1968-1972 években feltárt terület további kiépítésre és bemutatásra vár.

A Rákóczi Ferenc utca és a Thököly Imre utca találkozásánál építették ki az Ízeum bejáratát. A bejárat előtti kis terecskén, Majthényi Károly szobrászművész bronzbaöntött alkotása hívja fel magára a figyelmet. A mű címe: ünnepi menet Ízisz tiszteletére. A romkert bejáratú lépcsői után az észak-déli római utat keresztezzük s így lépünk be az Ízeum szent kerületébe, mely egy teljes római-kori inzulát (a város belterületének egy utcákkal határolt szakasza) foglal el. A keleti, a déli és a nyugati oldalon a határoló utak egyes szakaszait már feltárták s a keleti oldalon futó út megóvását és bemutatását Vladár Ágnes mérnök tervei szerint készítették el. Erről, a keleti oldalon húzódó útról jutunk az Ízeum épülecsoportjához, mely úgyszólván teljes egészében elfoglalja az inzulát.

Mielőtt a romterületet megtekintenénk, a helyreállítás és megóvás néhány alapelvvel kell megismerkednünk. A kiegészítések akár hasonló, akár más anyagból készültek mint az eredetiek, mindig néhány tónussal sötétebbek. Ahol az időjárás viszontagságai miatt a falra néhány sor újabb követ kellett helyezni, ott vörös betonsáv jelzi az eredeti részek és a kiegészítések határát.

Háromféle módja készült el a kiegészítéseknek és megóvásoknak. Az alapfalak zöme, kisebb javításokkal, egy szintmagasságba került, és így a látogató előtt az egykori épület alaprajzi rendszere világosabban kibontakozik. A legfontosabb épületrésznél, a központi szentélyépület celláinál falkiegészítés sem készült, hanem kisebb beton védőfalak óvják meg az eredeti alapfalakat. Ugyancsak beton védő épület maga a múzeumépület is, ahol a járószint alatt szabadon hagyott aknában látni a kiegészítetlen falakat. Végül teljes homlokzati rekonstrukció készült a bejáratú négy oszloppal és felettük a kiegészíthető homlokzati frizzel. A kiegészítés anyaga, az alapfalak kőborítása kivételével beton, mely hidegen elválik az eredeti részletektől és a néző szemét az eredeti értékes faragásokra tereli. A terv és a kivitelezés az 1960-as évek elejének úttörő elvei szerint készült és kiindul mintául szolgált provinciánk más római kori emlékeinek fenntartásánál is.

A keleti oldalon, a római út felé eső homlokzat 42 méter hosszú, mely egy délkelet-északnyugati irányú épülecsoport hosszanti oldala. Az út felé a homlokzat díszesebb kiképzésű lehetett, sarkait két oszlop, vagy pillér díszítette, alapjaik még jól láthatók.

Az épülecsoport két részre tagozódott, a hatalmas oszlopcsarnokra és ez előtt egy keskenyebb, hosszanti bejáratú helysége. A nagyméretű épület sarkait erős mészkőtömbökkel biztosították. Az északi sarokkővön korábbi mély faragás nyoma látható, mely arra mutat, hogy korábban más feladata lehetett. A csarnok középtengelyében a tetőszerkezetet hét méter magas, hat gránitoszlop hordta. Az egyik fehérmárvány kompozit korinthoszi oszlopfő fennmaradt. Faragása a III. század első fele jellegzetességeit viseli magán. A középső két oszlop szárai összetörten a helyszínen feküdtek és az ásatások tárták fel. A többi oszlopmaradványokat már korábban elhordták és a város különböző épületeiből és területeiről kerültek elő. Az út mellett húzódó keskenyebb helység két oldalán elhelyezett mészkőlapok vályatai arra utalnak, hogy a szent kerület bejáratai az oldalfalakon nyíltak.

A nagy csarnokot a III. század első felében emelheték, midőn a korábbi épületeket és szinteket átalakították. A 188-ban épített szent kerülethez a nagy csarnok területén egy külső udvar tartozott, szintje közel egy méterrel mélyebben volt, mint a III. század elején kiépített oszlopcsarnok téglával borított padozata. Északkeleti határa nem terjedt túl a későbbi nagy csarnok falán, sőt ezenbelül még egy keskenyebb helyiség húzódtott délkelet-északnyugati irányba. Az épülecsoport mai képe a III. század első felének második főperiódusát mutatja. A padozat vörös téglaszíne, miként a padozat és az udvarszintek másutt is, az eredeti színélményt adja vissza.

Az északkelet-délnyugati fő tengely irányában délnyugat felé haladva a szintkülönbségeket áthidaló egykori, III. század eleji római lépcsőkön hagyjuk el a nagy csarnokot és ereszkedünk le a belső udvar szintjére.

A belső udvar 42x70 méter nagyságban még az épület első főperiódusának idején, a II. század végén elkészült. A III. század eleji átépítéskor csak az oldal udvarrészek szintjeit emelték meg. A nagy udvart, hasonlóan a Szerapisz-Ízisz tisztelet alexandriai és más fő szentélyeihez, kamrákra osztott helységror határolta. Alapfalai a délkeleti oldalon jól látszanak. Az északnyugati oldalon az alapfalakra épült a múzeumépület. E határoló helységror előtt téglapadozatú felső udvar terült el, az udvart közepén támfal választotta el az alsó udvartól. A felső udvar, a II. század végén még egy szinten feküdt az alsó udvarral; feltöltését és téglapadozatát a III. század eleji átalakításkor nyerte. A megmaradt téglapadozat részletei arra mutatnak, hogy esetleg nyitott fedele is lehetett a felső udvarnak. Az ásatások erre vonatkozó további adatokat nem szolgáltatottak.

A mindkét oldalon húzódó felső udvarok után, az alsó udvarrészekre jutunk, melyek részint a központi

szentélyépületet határolják, részint pedig valamivel magasabb szinten, a kultuszcselekmények tere felé húzódnak. Az alsó udvarok padozatát fehér sóderes szint borította.

Legszébb dísz a szent kerületnek a nagy udvar közepén elhelyezett szentélyépület volt. A II. századi római építészetből jól ismert négyoszlopos előcsarnokos, két cellás épület állott itt. Két oszlop között keskeny lépcső vezetett fel az előcsarnokba. A helyreállítás során az előcsarnok szintje kiegyenlítő betonborítást kapott, de északi szögletében egy kis aknán a hiteles, eredeti szint leellenőrizhető.

Az oszlopok felett szőlőindás díszítésű, tagolt architráv fríz futott. A szőlőindák kantaroszból ágaznak el, a díszítés a II. század kezdetétől a III. századig ismert Savaria kőfaragványairól és a provincia más vidékeiről is. Dúsan faragott osztopárkány után, homlokzati fríz következett. Középen elhelyezett főfelirátának oldalain koszorús és pálmaággat tartó Viktória alakok állottak. Csak a felirat északi szakasza maradt fenn, egy kőből faragva Viktória alakjával. A ...Sac felirattöredékből talán arra következtethetünk, hogy a felirat ISIDI AUG SAC volt, mely Isidi Augustae Sacrum-ra egészíthető ki (a felséges szent Ízisznek).

Fortuna–Abundantia és a Szothisz kutyán lovagló Ízisz alakjai következnek az északi sarok felé, majd a homlokzati reliefort Mars–Harpokratész alakja zárja le. A fríz még az előcsarnok oldalfala felé is folytatódik, ahol Herkules alakja látható.

Erősen sérült, és hiányosan kerültek elő a márvány homlokzati fríz déli szakaszának tömbjei. A homlokzat előtt, az ásátás során nagyobb bolygatási területet észleltek, mely arra enged következtetni, hogy itt már a középkor folyamán néhány követ emeltek ki. Mindenesetre a helyszínen lelt és idetartozó párkányrészek mellett legfontosabb az évszázadok óta ismert és hosszú vándorlás után korábban a Savaria Múzeum kőtárába került Anubisz ábrázolásos márványtömb. Ízisz–Anubisz–Ozirisz alakjaival kiegészítő darabja az Ízisz szentély homlokzati fríze északi szakaszának. A tartalmi elemeken és a művészi megfogalmazáson kívül erre utalnak még az egymásba illő csapolások is. A homlokzati fríz készítési idejét a vallási kollégium táblája szerint a II. század végére lehet helyezni. Ugyancsak erre utalnak a Pannónia provinciában, továbbá Noricumban ismert hasonló reliefkeretések és Herkules valamint Anubisz alakja. Commodus császár szívesen ábrázoltatta magát Herkules alakjában és a feljegyzések szerint Anubisz maszkjában vonult végig az Ízisztisztelet menetében. A reliefek készítési idejének ezek szerint Commodus császár uralkodásának idejére kellett esnie, feltehetően 188 és 193 között. Pannóniában és Noricumban ismertek azok a II. század végi szobrászati alkotások, melyek stílusban és felfogásban megfelelnek az északi provinciák helyi kőfaragói munkáinak. A fríz Ízisz, Ozirisz, Szarapisz, Anubisz ábrázolásai az alexandriai kultuszok hatását, a Viktória és Abundantia alakok, valamint Herkules és Anubisz alakjai a császárkultusz hatását, míg Marsz és Herkules alakjai, esetleg a helyi lakosság kultuszainak hatását tükrözik.

Az ásátások során szinte érintetlenül került elő az 5x5 méteres oltár, rampaszerű feljáróival és maga a kultuszter, a szertartások végzésére alkalmas szintekkel. A Herculaneumban fennmaradt és Ízisz tiszteleti szertartást ábrázoló falfestmények cselekményei jól elhelyezhetők a savariai Ízeum kultuszterében is.

Itt játszódott le az Ízisz-tisztelet egyik fő szertartása, a reggeli mindennapi áldozat-bemutatás. Ragyogóan csillogtak és élővé váltak a párkányzati fríz istenalakjai a kelet felé tájolt homlokzaton, midőn a szertartás alatt a felkelő nap sugarai rásütöttek. A Herculaneum-i falfestményekről és az ókori szerzők műveiből jól ismertek az Ízisz tisztelet szertartásának egyes részletei. A főpap a szentély lépcsőjén állva, feltartott kehelyben mutatja be a Nílus-víz áldozatot. A papi személyek az Ízisz ábrázolásos reliefről már ismert, hangzó-bongó hangszert, az ún. szisztrumot rázzák, miközben a hívők a földre borulnak. Az áldozatot a szentély homlokzata előtti oltáron mutatják be.

Ünnepi alkalmakkor (pl. Ozirisz halála, feltámadása, az újév ünnepe stb.) körmeneteket tartanak a szentkerületen belül. Az istenségek szobrai körbe hordják és a szertartásnak csodás megtisztító erőt tulajdonítanak.

A kultuszterben, az oltár környékén feltárt rétegek képet nyújtottak a szent kerület pusztulásáról is. Az V. század végén és a VI. század elején ez a pusztulás már teljes lehetett, hiszen a kultuszterbe hullott gránitoszlop törzse felett az ásátások egy VI. század eleji érintetlen germán női sírt tártak fel.

Továbbhaladva az északnyugati oldal alsó és felső udvarán, a nyugati bejáraton keresztül közelítjük meg a múzeumépületet. Maga a beton védőépület az eredeti római falakon fekszik, ezeknek vonulatait könnyen követhetjük, hiszen helységenként nyitott aknák mutatják be a II. század végi szinteket, míg a III. század első felében megemelt szint téglapadozatát jelzi a múzeum mai öntött vörös padozata. A bejáratl szemből az eredeti padozatmagasságot, az aknában bemutatott szintkövek jelzik. A helységeket oszto falak felett futnak be az üvegvitrinek falai, míg az osztofalakat a padozaton fehéren hagyott sávok is mutatják.

A bejáratl szemből, a múlt században, a nagy oszlopcarnok délkeleti szakaszának helyén fedezték fel a Numinius kezdetű márványtáblát, mely öt kúriába osztva, a vallási egyesület tagjainak neveit tartalmazza. Az előljárók Memmius Emeritus és Rubrius Euporio voltak, míg az Ízisztisztelet papja Romanus volt. Fuscianus és Silanus római konzulok idején, 188-ban készítették a táblát.

A 2. helyiség falán a város három fő periódusának, a mai Szombathely térképére vetített képe látható. A város felvázolt útszerveze még csak sematikus, az elkövetkező kutatások még sok helyen módosíthatják és finomíthatják azt.

1. vitrinben, még 167 előtti rétegek leletei láthatók, melyek az Ízeum ásátásai során az alsóbb rétegekből kerültek elő. Mellettük, mint a további tárlókban is a megfelelő hasonló korból, Savaria más lelhelyeiről származó tárgyak láthatók.

A 2. tárlóban találjuk a 188-tól épített Ízeum kisebb tárgyait és eszközeit, melyeket még a III. század eleji átépítés előtt használtak. Kiemelkednek ezek közül a reliefes díszű mécsesek, az épület tetőszerkezetének peremét díszítő oroszlánfejű antefixek és a vörös sávú fehér alapú falfestmény-töredékek.

A helyséfalon az Ízeum szent kerületének, valamint a központi szentélyépületnek alaprajza látható, pirossal jelölve az ásátások során előkerült részleteket, és feketével jelölve a kiegészített alaprajzot, valamint az elvi rekonstrukció képét.

A 3. és 4. vitrinben a III. század eleji átépítés utáni leletek láthatók. Érdekes a savariai fazekas nevét viselő kiöntőtál perem, továbbá néhány késői típusú égetett agyagedény, valamint üvegedények maradványai.

A falon az Ízeum homlokzatának rekonstruált képét láthatjuk, Hajnóczy Gyula professzor elképzelése szerint, melyet a feltáró régésszel és Vákár Tibor mérnökkel együtt alakítottak ki. A kép külön jelöli a megmaradt eredeti részleteket.

Márvány és mészkő épülettagozatok láthatók a vitrinek között, melyek az Ízeum ásátásai során kerültek felszínre. Ezek között igen jelentős a két homokkőből készített oszlopdob töredék; ezek a központi szentélyépület oszlopcarnokához tartoztak. Átmérőjüknek és az ismert modularányoknak egybevetésével készült a központi szentélyépület magassági rekonstrukciója.

Az 5. vitrinben a savariai Ízisz kultusznak az ásátások során előkerült emlékeit láthatjuk. Kiemelkednek közülük a márványfaragások. Az itt előkerült egyik legszebb darab, Amor és Pszühé márvány szobrocskájának torzója. Valamely nagyobb, esetleg Vénusz szobor oldalfigurái lehetnek. Az alexandriai istenségek kultusznak helyi szerepére mutat egy fehérmárvány Ozirisz-Szarapisz fejtöredék.

Végül az alajos faragványok közé tartozik egy kisméretű Attisz, vagy esetleg Mitrasz fejecske. Ez azonban nem közvetlenül az Ízeum területén került elő, hanem az előtte futó dél-északi út ellentétes oldalán. Igen érdekesek azok a kis agyagfigurácskák, melyek különböző beteg emberi testrészeket ábrázolnak. Ezek Savaria más lelhelyeiről kerültek elő, de néhány jel arra mutat, hogy az Ízeumban is folyt gyógyító tevékenység, mert a nagy csarnok padozatán bronz orvosi kések maradványai feküdtek.

Az Ízisz tisztelet savariai jelentőségére két, a vitrin után elhelyezett oltár mutat. Különösen kiemelhetjük Ti. Barbius-nak fehér márvány oltártöredékét, melyet korábban az Ízeum központi szentélyépületének homlokzata előtti területen letek és melynek érdekessége, hogy még az I. század végén készítették: így feltételezhető, hogy Savariában, ezen, vagy esetleg más helyen állhatott egy korábbi kisebb Ízisz szentély is, melynek építése közel egy évszázaddal megelőzte az itt bemutatott Ízeum építését.

Ha a múzeumépületet elhagyjuk és nyugat felé tekintünk, észrevehetjük, hogy a feltárt alapfalak fűvel borított földrészkben tűnnek el. Az Ízeum szent kerületének épületei itt még tovább folytatódtak. A még álló épületek lebontása után kerülhet csak sor a további feltárásokra, de már az eddigi ásátások is megmutatták a nagy központi udvar határait, továbbá arra is engednek következtetni, hogy a nyugati oldalon ugyancsak egy nagyobb udvarnak kellett lennie.

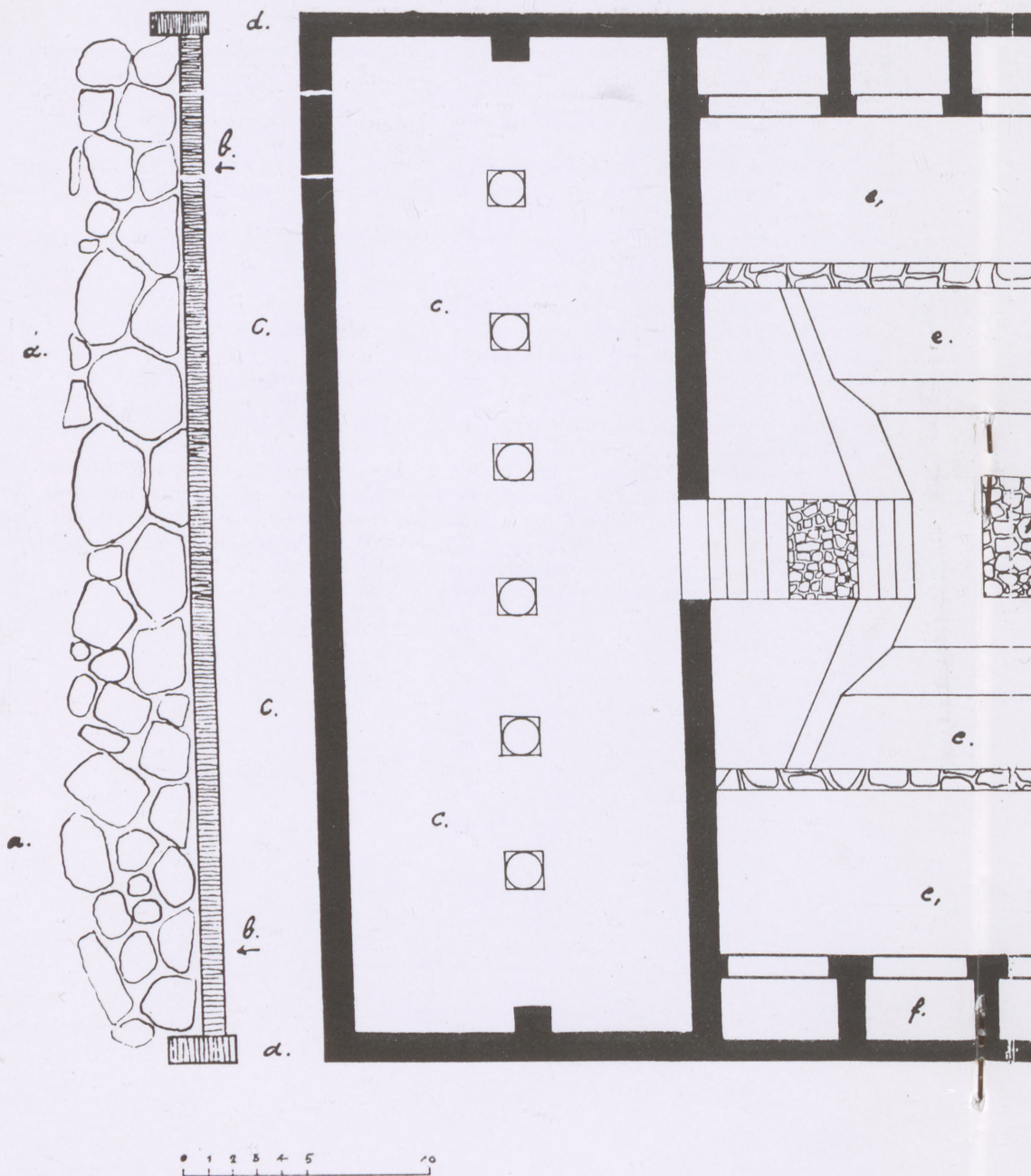
Téglából épített néhány sír, továbbá a leomlott oszloptörzs felett feltárt germán női sír arra mutat, hogy az Ízeum épületeit az V. század végén már egyéb célra sem használták és minden már romokban lehetett. Az ásátások során feltárt, összeomlott épületfalak, széttört és leomlott gránitoszlopok tanúsága szerint, a 455-ben savariában dült földrengés pusztította el az Ízeum szent kerületét is.

A romkert teljes kiépítése még nem fejeződött be. A nyugati oldalon magának a szent kerületnek is egyharmada még bemutatásra vár. A nyugati, hátsó homlokzat előtt is bazaltkő borítású dél-északi út futott. Bemutatásra vár még az inzulán kívüli keleti terület is, ahol a keleti (szír) eredetű lakosság házai húzódtak. A szombathelyi Képtár és a romterület szerves kapcsolata is csak akkor alakulhat ki, ha az Ízeum inzulájától délre eső terület is kiépítésre kerülhet.

Szentlélek Tihámér

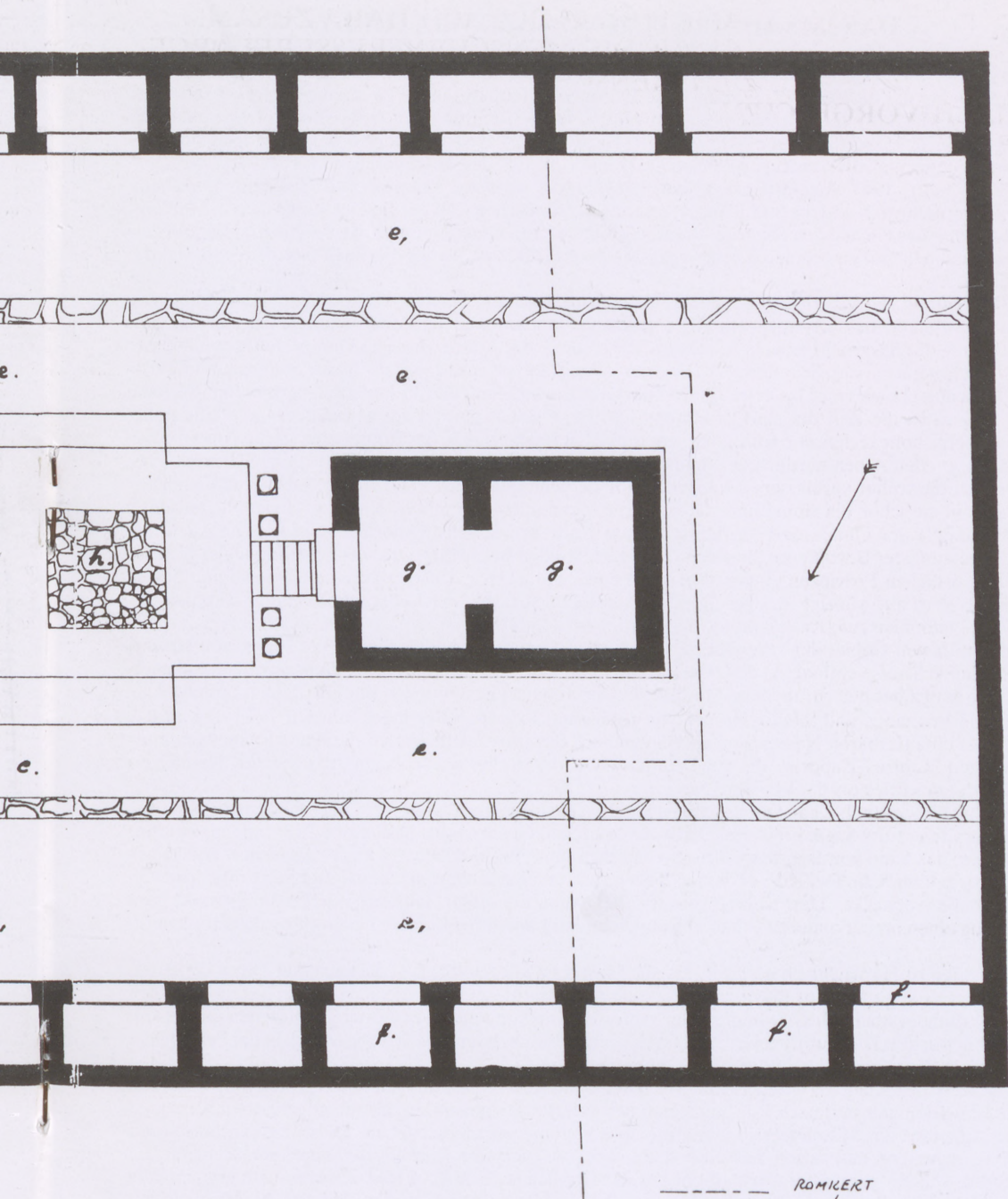
IRODALOM

- Alföldi A.: Isis-szertartások Rómában a negyedik század keresztény császárai alatt. Diss. Pann. Ser. II. F. 7. Budapest, 1937.
- L. Apuleius: *Metamorphoses*.
- A. A. Barb.: *Noreia und Rehtia*. Egger Festschrift B. I. Klagenfurt, 1952.
- Dio Cassius: *Romaiké Historia*.
- Dobrovits A.: Az egyiptomi kultuszok emlékei Aquincumban. Budapest Régiségei XIII. 1943. 45–75 o.
- W. Drexler: Roscher, Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie. Isis címszó 360–548 o.
- Hajnóczy Gy.–Szentlélek T.: Római kori homlokzathelyreállítás Szombathelyen. Műemlékvédelem 1959–1960. 129–136 o. Budapest, 1964.
- G. Lafaye: *Histoire du culte des divinités d'Alexandrie*. Paris, 1884.
- W. Mondrian: *Frauenberg bei Leibnitz*, Leibnitz, 1955.
- Paulovics I.: *Savaria–Szombathely topográfiája*. Acta Savariensia I. Szombathely, 1943. *Lapidarium Savariense*, Acta Savariensia 2. Szombathely, 1943.
- H. Petrikovits: Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen bei Hohenstein in Glantal. D. H. XXVIII! 1933. 145–160 o.
- C. Praschniker: *Noreia Isis aus dem römischen und germanischen Kärnten*. Egger Festschrift. 10–28 o. Klagenfurt, 1942.
- A. Rowe: *Discovery of the Faomos Temple and Enclousure of Serapis at Alexandria, Cairo*, 1946.
- S. Schoenvisner: *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus*, Pest, 1791.
- Szentlélek T.: *A szombathelyi Isis-szentély*, Budapest, 1960. *Die Ausgrabungen des Isis-Heiligtums von Savaria*. Acta Antiqua Tom. VII. Fasc. 1–3, 195–200 o. *Das Isis-Heiligtum von Savaria und die Isis-Noreia-Heiligtümer in Noricum*. Schild von Steiner Band 15/16. 179–187 o.
- Wessetzky V.: *A felsőpannóniai Isis-kultusz problémái*. A. É. 1959. 20–31 o.

6. A SZOMBATHELYI ISEUM ALAPRAJZA

a. római utszakasz	e. belső udvar
b. észak-keleti zárófal	e, belső felsőud
c. hosszanti keskeny helyiség	g. központi sze
d. bejárat	h. oltár

ső udvar
 ső felsőudvar
 ponti szentélyépület
 ír

- RÓMIKERT HATÁRA
- RÓMAI I. PERIODUS
- RÓMAI II. PERIODUS
- ALAPOZÁSOK
- UTÁRUKOLO BAZALT

DAS ISIS-HEILIGTUM VON SZOMBATHELY

Das Iseum, der zu Ehren der Göttin Isis gebaute „heilige Bezirk“ von Savaria, der des Vorgängers der heutigen Stadt aus der römischen Zeit ist im Jahre 1955 in Szombathely, an der Kreuzung der Rákóczi Ferenc Strasse und der Thököly Imre Strasse, sich erstreckend in die Richtung der Zrínyi Ilona Strasse und der Rumistrasse, an die Oberfläche gebracht worden. Nach den bis 1961 gedauerten Ausgrabungen sind die Wiederherstellung und die ruinegartenmässige Demonstration des ausgebrochenen Teils des „heiligen Bezirks“ im Jahre 1963 angefertigt worden. Obwohl die antiken Autoren und die zum Vorschein gekommenen Inschriften und die Statuenüberreste aus der römischen Zeit auf die Gebäuden aus der Heiden- und Christenzeit des ehemaligen Savarias mehrmals hingewiesen haben, immerhin ist es bis zum Beginn der Freilegungen unbekannt gewesen, dass ein so grosser „heiliger Bezirk“ der ägyptischen Gottheiten in Savaria gestanden hat.

Die Bedeutung von Savaria als Religionszentrum wird durch die Torsos von Jupiter, Juno und Minerva, den Dreiergottheiten des Kapitols von Rom gesetzten monumentalen Marmorstatuen (sie sind in der Steinsammlung des Savaria Museums zu sehen), sowie durch die Altare, die dem Genius der Provinzstädte Pannoniens (Emona, Siscia, Scarabantia) gesetzt worden sind (sie sind ebenfalls in der Steinsammlung des Savaria Museums) bewiesen. Das erste Jahrhundert der Entwicklung der im Jahre 43 gegründeten Colonia Claudia Savaria ist die Zeit der starken Romanisierung. Die Umgebung des Mittelmeers, die eine hohe Bildung und eine hohe technische Kultur hat, hat durch die Eroberungen der Römer eine starke Auswirkung auch auf die von den Alpen nördlich liegenden neuen Provinzen ausübt. Von der Mitte des 2. Jahrhunderts an haben sich die früher verblasenen lokalen Einflüsse verstärkt, während starke östliche und südliche Wirkungen auf die schon ein einheitlicher aussehende, pannonische, römische Kultur nach der Niederschlagung des Einfalls der Quade und Markomane am Ende des 2. Jahrhunderts ausübt haben. Auch die Zusammensetzung der Bevölkerung hat sich verändert. An den Inschriften wird die Erwähnung der Namen der aus den östlichen Provinzen eingewanderten Leute häufig. Der Aufstieg Pannoniens am Ende des 2. Jahrhunderts wird auf würdige Art gezeigt, dass Septimius Severus, der Legat von Pannonia Superior im Jahre 193 in Pannonien zum Kaiser ausgerufen worden ist.

Auf dem neuen Gebiet der vergrösserten Stadt ist ein grosser „heiliger Bezirk“ zu Ehren von Isis die südlich führende Strasse entlang, in den letzten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts bestimmt worden und nach der Aussage der früher hier gefundenen Marmortafel mit Inschrift ist es mit den Bauarbeiten im Jahre 188, in der Zeit von Fuscianus und Silanus, in der von römischen Konsulen begonnen worden. Von den an der Marmortafel entzifferbaren Namen von 83 Einwohnern Savarias zeichnen sich die Namen von Memmius Emeritus und Rubrius Euporio, die der Vorgesetzten der Religionsvereinigung, sowie der Name von Romanus, der des Priesters der Isis-Ehre aus.

Die Ehre der Göttin Isis hat damals schon auf mehrere Jahrtausendelange Vergangenheit zurückgeblüht. Laut dem uralten Osiris-Sagenkreis sind Osiris, Isis und Seth Geschwister. Seth greift Osiris an, er tötet ihn. Harpokrates, das Kind von Isis, das Osiris entstammen hat – das kindliche Horus –, rächt den Tod seines Vaters, es siegt über Seth. Der Körper des aus Teilen zusammengesetzten, schlafenden, toten Osiris wird von Isis zum Leben erweckt. Der Kultus von Isis hat während seiner Jahrtausendelangen Existenz und Entwicklung einen immer anderen Inhalt gewonnen und der hat immer andere Charakteristiken aufgenommen.

In Ägypten ist Horus der Pharaos selbst, seine Mutter ist also Göttin Isis, die auch den Thron bedeutet. Die Hieroglyphe ihres Namens (ägyptische Zierschrift) ist die Form des Throns. Ägypten hat schon in den Anfangsjahrhunderten auf die Ausbildung der kretischen, mykenischen, später der griechischen Götterwelt eine Wirkung ausübt. Die Autorität der Kultur des uralten Reichs hat sich selbst sogar auch in der Periode des späten Verfalls einen besonderen Platz in der Antike gesichert.

Auch die Entstehung der griechischen Mythologie hat tiefe Verbindungen mit Ägypten aufrechterhalten. Die Einwirkungen sind nach Jahrhunderten besonders stark geworden, als die griechischen Kaufleute am Ufer Ägyptens am Mittelmeer in Naukratis ihre Kolonie gegründet haben. Diese Zeitperiode in der Geschichte Ägyptens fällt schon auf eine späte Zeit, als sich der Einfluss der einzelnen Zentren des Deltagebiets Theben gegenüber stark erhöht hat. Schliesslich ist Behbet el Hagar, auf seinem griechischen Namen Sebennitos, das lokale Zentrum der Isis-Ehre in Unterägypten in der Zeit der 30. Dynastie zur Residenz des Pharaos geworden.

Während der Herrschaft der Ptolemäen ist die Autorität von Isis in Ägypten und auf den griechischen Gebieten weiter gewachsen. In Alexandrien hat sich die Ehre von Osiris-Serapis ägyptisch griechischen Charakters herausgebildet, deren Zentrum das Serapeum geworden ist. In der Stadt von Alexandria und in ihrer Umgebung sind Votivkirchen zu Ehren von Isis ausserhalb des Serapeums an mehreren Stellen errichtet worden, von denen die von Menutis am berühmtesten geworden ist; man ist von weit entfernten Gegenden hierher gewandert, um zur Göttin um die Rückgewinnung ihrer Gesundheit zu flehen.

Die Ehre von Isis ist in Rom über Süditalien, durch die Vermittlung der ehemaligen griechischen Gebiete schnell bekannt geworden. Es wird an einer Inschrift am Anfang des 2. Jahrhunderts v. u. Z. in der Hafenstadt von Puteoli erwähnt und ein Tempel in Pompei zu Ehren von Isis am Anfang des 1. Jahrhunderts v. u. Z. gebaut worden ist. Die frühesten Spuren der Isis-Ehre sind in Rom aus der Zeit von Sulla bekannt. Die sich anfangs nur in den Privatkreisen verbreitete Ehre war manchmal Verfolgungen ausgesetzt worden. In der Stadt ist schon im Jahre 43 v. u. Z. beschlossen worden, ein Isis-Heiligtum zu bauen, aber es ist davon während der Bürgerkriege abgesehen worden. Nach der Regierung von Antonius und Cleopatra ist die Abneigung der zu Augustus treuen, die uralte römische Moral zurückräumenden Gesellschaftskreise gegen die Göttin nur noch gewachsen. Während der Regierung von Tiberius haben die Gläubigen harte Verfolgungen erlebt, sie haben ihr Heiligtum nur ausserhalb der Mauern errichten können. Ausserhalb der inneren Stadtmauern sind solcherlei Bauarbeiten auf dem Feld von Campus Martius in den dreissiger Jahren fortgesetzt worden. Von 71 an hat die Flavius-Dynastie die östlichen Kulte freundlich aufgenommen und die Tempel und Privatkapellen haben wieder frei funktionieren können. Die Persönlichkeit von Isis ist besonders von der Kaufmannsschicht verehrt worden. Die Seeleute haben zu Isis für glückliche Seereisen gebetet, als sie Getreide im Rahmen von grossen Handelsunternehmungen von Ägypten nach Rom geliefert haben. Die ungestörte Lebensmittelversorgung von Rom hat hauptsächlich davon abgehangen, ob die Schiffe glücklich eingelaufen sind.

Die Popularität von Isis ist im Römischen Reich ständig gewachsen. Während der Regierung des Kaisers Hadrianus ist ihr Einfluss in den 2. und 3. Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts weiter stärker geworden. Der Kaiser hat zu Ehren von Antinous, seiner im Nil ums Leben gekommenen Geliebten in Ägypten, Antinoupolis und Rom Grabdenkmäler und Standbilder errichten lassen. Die Verstorbene wird von einem weiter bestehenden Obelisk Osiris-Antinous genannt. Laut dem ägyptischen Glauben ist die Verstorbene mit Osiris, dem toten Gott eins geworden. Die Ehre der Göttin ist in den späteren Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts in Rom noch beliebter geworden. Auf den Gebieten der griechischen und lateinischen Kultur des Römischen Reiches hat man die Göttin – mit ihrer eigenen Gotteswelt identifiziert – mit mehreren und mehreren neueren Eigenschaften bekleidet, z. B. Isis Faria, Isis Palagia, usw. Wegen der zahllosen Identifizierungen und der vielen verschiedenen Eigenschaften trägt sie den Namen „Vielnamige“ oder „Tausendnamige“ – sogar auch unter dem Einfluss der pantheistischen, philosophischen Denkweise der Zeit. An einer Inschrift der Insel Ios werden in der Definition des Wesens der Göttin gleichzeitig im 2. Jahrhundert die mit Redekürze bestimmten jahrtausendealten Traditionen der Antike und die der antiken Denkweise bewahrt. Die uralten ägyptischen Wurzeln sind ebenso zu finden, wie die grundlegenden Begriffe der menschlichen Kultur und die Kämpfe der freien griechischen Stadtstaaten gegen die Tyrannen, die Unterdrücker.

/ICH BIN ISIS,/

DIE HERSCHERIN DES UNIVERSUMS. ICH HABE GETAN, DASS.../
NACHDEM HERMES DAS SCHREIBEN GELEHRT HATTE, SEITDEM
IST ALLES NICHT MEHR GLEICHEN ZEICHEN GESCHRIEBEN
WORDEN. ICH HABE DEN LEUTEN DIE GESETZE GEBRACHT
UND ICH HABE IHNEN BEFOHLEN, SIE NICHT ZU VERÄNDERN.
ICH BIN DIE ÄLTESTE TOCHTER VON KRONOS. IM SOMMER
HALTE ICH MICH AUF DEM STERNBILD „HUND“ AUF. ICH BIN
DIEJENIGE, DIE DIE FRAUEN IHREN GOTT NENNEN. DIE STADT
VON BUBASTIS IST FÜR MICH GEBAUT WORDEN. ICH HABE DIE
ERDE VOM HIMMEL GETRENNT. ICH HABE DIE BAHN DER
STERNE BESTIMMT. ICH HABE DEN WEG VON HELIOS MIT DEM
VON SELENE VERBUNDEN. ICH HABE DIE SCHIFFFAHRT ERFUN-
DEN. ICH HABE DIE MÄCHTIGE WAHRHEIT GESCHAFFT. ICH
HABE DIE FRAUEN UND DIE MÄNNER MIT EINANDER BEKANNT
GEMACHT. ICH ENTBINDE DIE ZEHNMONATIGEN LEIBESF-
RÜCHTE DER FRAUEN. ICH HABE GETAN, DASS DIE KINDER DIE
ELTERN ZÄRTLICH LIEBEN. ICH HABE DEN ELTERN UNGLÜCK

VERSETZT, DENEN ES AN LIEBE FEHLT. ICH HABE ZUSAMMEN MIT MEINEM BRUDER OSIRIS DIE MENSCHENFRESSEREI ABGESCHAFFT. ICH HABE DEN MENSCHEN DIE ZEREMONIEN VERBINDLICH VORGESCHRIEBEN. ICH HABE DIE EHRE DER BILDNISSE DER GÖTTER GELEHRT. ICH HABE DIE „HEILIGEN BEZIRKE“ DER GÖTTER BESTIMMT. ICH HABE DIE MACHT DER TYRANEN VERNICHTET. ICH HABE DIE FRAUEN MIT DEN MÄNNERN BELIEBT GEMACHT. ICH HABE DIE WAHRHEIT MÄCHTIGER GEMACHT, ALS DAS GOLD UND DAS SILBER. ICH HABE DIE WAHRHEIT MIT DEM SCHÖNEN BEKANNT GEMACHT.

ISIS-SZERTARTÁST ÁBRÁZOLÓ FALFESTMÉNY HERCULANEUMBÓL

Der Begriff von Isis hat sich in den von Alpen nördlich liegenden Provinzen mit einem weiteren Inhalt erweitert. In Raetia, Noricum und Pannonien hat eine keltische, bzw. illyrische-keltische Urbevölkerung gelebt. Das Römische Reich hat die Ehre der lokalen Gottheiten im Laufe seines friedlichen Fortschrittes übrigelassen und es hat sie mit anderen, in der antiken Kultur schon bekannten Gottheiten identifiziert. So hat sich die Ehre von Isis-Noreia, die von Mars-Latobius in Noricum verbreitet. Isis als Göttin der Fruchtbarkeit (der Erde und der Mutterschaft) ist Noreia sowohl begrifflich, als auch in den äusseren Eigenschaften nahegestanden. Zu ihrer Ehre sind Altäre und ein Heiligtum in Hohenstein (im Tal von Glan) gebaut worden. Es sind ein Heiligtum und ein „heiliger Bezirk“ für Isis auf dem Frauenberg (beim heutigen Leibnitz auf seinem antiken Namen Flavia Solva) ausgebaut. In Pannonien sind zahlreiche Denkmäler der Gottheiten ägyptischer Herkunft zum Vorschein gekommen. Die seit 1955 dauernden Ausgrabungen haben in Szombathely das zentrale, grosse Heiligtum des Isis-Kultus in Pannonien freigelegt. Die Arbeiten sind im Jahre 1961 beendet worden. Es ist nach den Plänen von Dr. Prof. Gyula Hajnóczy, nach den eines Architekten-Archäologen wiederhergestellt worden. Der Ruinengarten empfängt seit 1963 die Besucher. Das Iseum von Szombathely liegt 600 m südwestlich vom Zentrum der ehemaligen römischen Stadt, vom heutigen Paulovics István-Ruinengarten.

Wer seinen Weg in der Széchenyi Strasse und an der westlichen Seite des Köztársaság Platzes fortsetzt, das moderne Gebäude des Rathauses verlässt, in die Rákóczi Ferenc Strasse einbiegt, vor dem öffnet sich der prachtvolle Anblick des „heiligen Bezirks“ schon hinter dem die Strasse einfassenden, beblühten Steingeländer. Die südliche Seite wird das Bandgebäude der Bildergalerie der Szombathely beschlossen. Das Gebäude ist auf eine Brückenkonstruktion errichtet worden, denn unter ihm erstreckt sich die östlich-westliche Strasse, die die Insula des Iseums südlich begrenzt. An der östlichen Seite der sich vor dem Iseum erstreckenden nördlich-südlichen Strasse stehen die Häuser des von den Syrern bewohnten Stadtviertels. Das in den Jahren von 1968 bis 1972 freigelegte Gebiet steht einem weiteren Ausbau und einer Demonstration bevor.

Am Treffpunkt der Rákóczi Ferenc Strasse und der Thököly Imre Strasse ist der Eingang des Iseums ausgebaut worden. Auf dem kleinen Plätzchen vor dem Eingang lenkt das bronzenes Werk von Károly Majtényi, das eines Bildhauers die Aufmerksamkeit auf sich. Der Titel des Werkes ist „Festzug zu Ehren von Isis“. Nach den Eingangstreppe des Ruinengartens überqueren wir die nördlich-südliche, römische Strasse und so treten in den „heiligen Bezirk“ des Iseums ein, der eine komplette Insula aus der römischen Zeit (Eine mit Strassen begrenzte Strecke des inneren Gebietes der Stadt)einnimmt. An den östlichen, südlichen und westlichen Seiten sind die einzelnen Strecken der begrenzenden Strassen schon freigelegt worden und die Bewahrung und die Demonstration der an der östlichen Seite laufenden Strasse sind nach den Plänen von Ágnes Vladár, nach den eines Ingenieura ausgearbeitet. Von dieser, sich an der östlichen Seite erstreckenden Strasse kommen wir zur Gebäudengruppe des Iseums, das sozusagen komplett die Insula einnimmt.

Bevor wir das Ruinenfeld besichtigen, müssen wir einige Grundsätze der Wiederherstellung und der Bewahrung kennenlernen. Die Ergänzungen sind immer einige Tönungen dunkler, als die Originalstücke, ob aus ähnlichem Material, ob aus anderem Material gefertigt worden sind. Wo einige Reihen neuerer Steine an die Mauer wegen der Unbilden der Witterung haben angebracht werden müssen, dort zeigt ein roter Betonstreifen die Grenze der originalen Teile der Ergänzungen.

Es sind drei Arten der Ergänzungen fertig geworden. Die Mehrheit der Grundmauern ist mit kleineren Reparaturen in Niveauhöhe gekommen und so tut sich das Grundrisszeichnungssystem des ehemaligen Gebäudes vor dem Besucher deutlicher auf. Beim wichtigsten Gebäudeteil, bei den Zellen des zentralen Gebäudes des Heiligtums ist nicht einmal eine Mauerergänzung gefertigt worden, sondern die originalen Grundmauern werden von kleineren Betonschutzmauern bewahrt. Das Gebäude des Museums ist auch selbst ein Betonschutzgebäude, wo die unergänzten Mauern in den unter dem Laufniveau freigelassenen Schächten zu sehen sind. Schliesslich ist eine totale frontale Rekonstruktion mit den vier Eingangssäulen und darüber mit dem ergänzbaren frontalen Fries gefertigt worden. Das Material der Ergänzung ist Beton – mit der Ausnahme der Steinbekleidung der Grundmauern-, der sich kalt von den originalen Einzelheiten trennt und die Augen der Zuschauer auf die originalen, wertvollen Schnitzarbeiten lenkt. Der Plan und die Ausführung sind nach den Pioneerprinzipien des Anfangs der sechziger Jahre gefertigt worden und er hat zum Ausgangsmuster auch bei der Erhaltung anderer Überreste unserer Provinz aus der römischen Zeit gedient. An der östlichen Seite ist die in die Richtung der römischen Strasse fallende Fassade 42 m lang, die die Längsseite einer südöstlich-nordwestlichen Gebäudegruppe bildet. Die Fassade mag in die Richtung der römischen Strasse eine schmückvollere Ausbildung (Bauform) gehabt haben, ihre Ecken sind von zwei Säulen oder Pfeilern ornamentiert (verzieren) worden, ihre Grundmauern sind noch gut zu sehen.

Die Gebäudegruppe hat sich in zwei Teile, ins mächtige Perystil und in einen schmaleren, längsseitigen Eingangsraum vor dem Perystil aufgliedert. Die Ecken des grossen Gebäude sind mit Kalksteinblöcken befestigt worden. Am nördlichen Eckstein ist die Spur eines früheren tiefen Schnitzwerks zu sehen, die darauf hinweist, dass der Eckstein früher eine andere Aufgabe gehabt hat. In der Mittelachse des Perystils ist

die Dachkonstruktion von 6 Stück 7 m hohen Granitsäulen getragen worden. Es ist ein Korintischer Kompositsäulenkopf aus Weissmarmor übriggeblieben. Seine Schnitzerei trägt das Charakteristikum der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts an sich. Die Füsse der beiden zentralen Säulen haben zusammengebrochen an Ort und Stelle gelegen und sie sind durch die Ausgrabungen freigelegt worden. Die anderen Säulenreste sind schon früher weggetragen worden und sie sind aus verschiedenen Gebäuden und von verschiedenen Gebieten der Stadt zum Vorschein gekommen. Die Nuten der an den beiden Seiten des an der Strasse liegenden schmaleren Raums hingelegten Kalksteinflächen weisen darauf hin, dass sich die Eingänge des „heiligen Bezirks“ an den Seitenmauern geöffnet haben.

Die grosse Halle mag in der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts errichtet worden sein, als die früheren Gebäuden und Stockwerke umgebaut worden sind. Zum im Jahre 188 gebauten „heiligen Bezirk“ hat ein Aussenhof auf dem Gebiet der grossen Halle gehört, sein Niveau ist beinahe um ein Meter tiefer gewesen, als der mit Ziegeln belegte Fussboden des am Anfang des 3. Jahrhunderts ausgebauten Perystils. Seine nordöstliche Grenze hat sich nicht über die Mauer der späteren grossen Halle hinausgebreitet, ein schmalere Raum hat sich noch innerhalb davon in südöstlich-nordwestlicher Richtung erstreckt. Das heutige Bild der Gebäudegruppe zeigt die Hauptperiode der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts. Die rote Ziegelfarbe des Fussbodens das originale Farbenerlebnis gibt wieder zurück, wie auch der Fussboden und Hofniveaus anderswo.

In der Richtung der nordöstlich-südwestlichen Hauptachse verlassen wir die grosse Halle in südwestlicher Richtung und gehen die die Niveaudifferenzen überbrückenden, ehemaligen römischen Treppen vom Anfang des 3. Jahrhunderts auf das Niveau des Innenhofs hinab.

Der Innenhof ist in einer Grösse von 42 mx70 m noch in der ersten Hauptperiode des Gebäudes am Ende des 2. Jahrhunderts fertiggestellt worden. Anlässlich des Umbaus am Anfang des 3. Jahrhunderts sind nur die Niveaus der seitlichen Hofteile erhöht worden. Der grosse Hof ist durch eine, in Kammern aufgeteilte Raumreihe begrenzt worden – ebenso wie beim Hauptheiligtum der Serapis-Isis-Ehre in Alexandrien und anderswo. Seine Grundmauern sind an der südöstlichen Seite gut zu sehen. An der nordöstlichen Seite ist das Gebäude des Museums auf die Grundmauern gebaut worden. Vor dieser begrenzenden Raumreihe ab hat sich ein Oberhof mit Ziegelpflaster erstreckt. Der Hof ist in der Mitte durch eine Unterstütmungsmauer vom Unterhof getrennt worden. Der Oberhof hat am Ende des 2. Jahrhunderts noch auf demselben Niveau gelegen, wie der Unterhof. Er ist anlässlich des Umbaus am Anfang des 3. Jahrhunderts aufgefüllt worden und er hat einen Backsteinfussboden gewonnen. Die Einzelheiten des übriggebliebenen Backsteinfussbodens weisen darauf hin, dass der Oberhof auch ein offenes Dach gehabt haben mag. Die Ausgrabungen haben keine weiteren diesbezüglichen Daten geliefert.

Nach den sich an den beiden Seiten erstreckenden Oberhöfen kommen wir in die Unterhofteile, die einerseits das zentrale Gebäude des Heiligtums begrenzen, andererseits sich auf einem etwas höheren Niveau in die Richtung des Spielraums der Kultushandlungen erstrecken. Der Fussboden der unteren Höfe ist mit weissem Schotter bedeckt worden.

Die schönste Verzierung des „heiligen Bezirks“ ist das in der Mitte des grossen Hofes angelegte Gebäude des Heiligtums gewesen. Hier hat das Gebäude gestanden, das aus der römischen Architektur des 2. Jahrhunderts gut bekannt ist, das ein Viersäulenperystil und zwei Zellen hat. Zwischen den beiden Säulen hat eine schmale Treppe ins Perystil hinaufgeführt. Während der Wiederherstellung hat das Niveau des Perystils eine ausgleichende Betondecke erhalten, aber in seiner nördlichen Ecke ist die beglaubigte originale Höhe an einer kleinen Schacht zu kontrollieren.

Über den Säulen ist ein gegliederter Architravfries mit Weinrankenverzierung gelaufen. Die Weinranken zweigen sich von einem Kantaros ab, diese Verzierung ist vom Anfang des 2. Jahrhunderts an bis zum 3. Jahrhundert von den Schnitzarbeiten Savarias und auch aus anderen Teilen der Provinz bekannt. Nach einer reichlich behauten Trennleiste ist ein frontaler Fries gefolgt. An den Seiten seiner in der Mitte angebrachten Hauptinschriften haben Kranz- und Palmenzweighaltende Viktoria-Figuren gestanden. Nur der nördliche Absatz der Inschrift ist erhalten geblieben, aus einem Stein gemetzt, mit der Figur von Viktoria. Aus dem Inschriftsfragment ...Sac können wir vielleicht darauf schliessen, dass die Inschrift ISIDI AUG SAC gewesen ist, die auf Isidi Augustae Sacrum (für die göttliche, heilige Isis) ergänzt werden kann.

Die Figuren von Fortuna-Abundantia und die der auf einem Sothis-Hund reitenden Isis sind dran in die Richtung des Nordpols, dann wird die frontale Reliefsreihe durch die Figuren von Mars-Harpokrates beendet. Der Fries wird noch auch in die Richtung der Seitenmauer des Perystils fortgesetzt, wo die Figur von Herkules zu sehen ist.

Die Blöcke des südlichen Abschnittes des Marmorfrontalfrieses sind stark beschädigt und sind unvollständig zum Vorschein gekommen. Vor der Fassade ist ein grösseres Störungsgebiet im Laufe der Ausgrabungen registriert worden, das sich darauf schliessen lässt, dass einige Steine hier schon im Mittelalter ausgehoben worden sind. Auf jeden Fall ist der seit Jahrhunderten bekannte und nach einer langen

Wanderung in die Steinsammlung des Savaria Museums geratene Marmorblock mit der Figur von Anubis neben den an Ort und Stelle gefundenen und hierhergehörenden Leisteneinzelheiten am wichtigsten. Mit den Figuren von Isis, Anubis und Osiris bildet er einen integrierenden Teil des nördlichen Abschnittes des Fassadenfrieses des Isis-Heiligtums. Ausser den inhaltlichen Elementen und der künstlerischen Verfassung weisen noch auch die zueinander passenden Zapfen darauf hin. Die Herstellungszeit des Fassadenfrieses kann nach der Tafel des Religionskollegiums aufs Ende des 2. Jahrhunderts verlegt werden. Darauf weisen ebenfalls die in der Provinz von Pannonien, weiterhin in Noricum bekannten ähnlichen Relieframwerke und die Figuren von Herkules, sowie die von Anubis hin. Kaiser Commodus hat sich selbst gern in der Figur von Herkules darstellen lassen und laut den Aufzeichnungen ist er in der Maske von Anubis im Aufzug der Isis-Ehre vorbeigezogen. Die Herstellungszeit der Reliefs sollen dementsprechend auf die Zeit der Regierung des Kaisers Commodus gefallen sein, vermutlich zwischen 188 und 193. In Pannonien und in Noricum sind diejenigen bildhauerischen Werke am Ende des 2. Jahrhunderts bekannt die im Stil und in der Auffassung den örtlichen Steinmetzarbeiten der nördlichen Provinzen entsprechen. Die Isis-, Osiris-, Serapis- und Anubis-Darstellungen des Frieses spiegeln die Einwirkungen der Kulte von Alexandrien wieder, die Viktoria- und Abundantia-Figuren, sowie die von Herkules und Anubis die des Kaiserkultus, während die Figuren von Mars und Herkules vielleicht die der Kulte der lokalen Bevölkerung.

Während der Ausgrabungen sind der 5 mx5 m grosse Altar mit seinen rampenmässigen Aufgängen und der Kultplatz selbst mit den zur Verrichtung der Zeremonien geeigneten Niveaus beinahe unberührt zum Vorschein gekommen. Die Handlungen der im Herculaneum erhaltenen und die Zeremonie der Isis-Ehre darstellenden Wandgemälden sind auch im Kultussal des Iseums von Savaria gut zu plazieren.

Eine Hauptzeremonie der Isis-Ehre, die tägliche Morgenopferung hat sich hier abgespielt. Die Götterfiguren des Leistenwerksfrieses haben an der geosteten Fassade glanzvoll gestrahlt und sind lebendig geworden, als sie die Strahle der aufgehenden Sonne während der Zeremonie beschienen haben. Die einzelnen Details der Zeremonie der Isis-Ehre sind von den Wandgemälden von Herculaneum und aus den Werken der antiken Autoren gut bekannt. Der Oberpriester bringt das Opfer des Wassers von Nil – auf der Treppe des Heiligtums stehend – im hochgehaltenen Kelch dar. Die Priester schütteln das sogenannte Sistrum, das von dem Isis darstellenden Relief schon gut bekannte klingend-singende Instrument, während die Gläubigen auf die Erde sinken. Das Opfer wird auf dem Altar vor der Fassade des Heiligtums dargebracht.

Bei festlichen Gelegenheiten (z. B. Tod, Auferstehung von Osiris, Festtag des Neujahrs, usw.) werden die Prozessionen innerhalb des „heiligen Bezirks“ abgehalten. Die Statuen der Gottheiten werden herumgebracht und der Zeremonie wird eine wunderläuternde Kraft beigemessen.

Die im Kultraum in der Reinigungsumgebung des Altars freigelegten Schichten haben auch ein Bild über die Zerstörung des „heiligen Bezirks“ geleistet. Diese Zerstörung mag am Ende des 5. Jahrhunderts und am Anfang des 6. Jahrhunderts schon total gewesen sein, ein unberührtes Grab einer Germanin vom Anfang des 6. Jahrhunderts ist ja während der Ausgrabungen über dem Schaft der in den Kultraum gefallen Granitsäule freigelegt worden.

Fortsetzend unseren Weg auf den unteren und oberen Höfen der nordwestlichen Seite nähern wir uns durch den westlichen Eingang dem Gebäude des Museums an. Das Betonschutzgebäude liegt (steht) selbst auf den originalen römischen Mauern, wir können dem Laufen dieser Mauern leicht folgen, offene Schachten zeigen die Niveaus pro Raum vom Ende des 2. Jahrhunderts, während der Backsteinfussboden der in der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts erhöhten Niveaus vom heutigen roten Gussfussboden des Museums gezeigt wird. Die originale Fussbodenhöhe dem Eingang gegenüber wird durch die in der Schacht demonstrierten Niveausteinen gezeigt. Über den die Räume verteilenden Mauern laufen die Mauern der Vitrinen ein, während die Teilungsmauern auch durch die weissgelassene Streifen gezeigt werden.

Dem Eingang gegenüber ist die Marmortafel, die mit dem Wort „Numinibus...“ beginnt, mit vorigen Jahrhundert am Platze des südöstlichen Abschnittes des Perystils entdeckt worden, das die Namen der Mitglieder der Religionsvereinigung in fünf Kurien aufgeteilt enthält. Die Vorgesetzten sind Memmius Emeritus und Rubrius Euporion gewesen, während der Priester der Isis Ehre Romanus gewesen ist. Die Tafel ist während der römischen Konsule – Fuscus und Silanus – im Jahre 188 verfertigt worden.

An der Wand des 2. Raums ist das Bild der drei Hauptperioden der Stadt, das auf die Landkarte des heutigen Szombathelys projizierte Bild zu sehen. Das skizzierte Strassensystem der Stadt ist noch schematisch. Die künftigen Forschungen können es noch an vielen Stellen modifizieren und verfeinern.

In der 1. Vitrine sind die Funde der Schichten noch vor 167 zu sehen, die während der Ausgrabungen des Iseums aus den unteren Schichten zum Vorschein gekommen sind. Neben ihnen sind die aus der entsprechenden ähnlichen Zeit von anderen Fundstellen Savarias stammenden Gegenstände zu sehen, ebenso wie auch in den weiteren Schaukasten.

Im 2. Schaukasten finden wir die kleineren Gegenstände und die Instrumente des von 188 an gebauten

Iseums, die noch vor dem Umbau am Anfang des 3. Jahrhunderts gebraucht worden sind. Davon zeichnen sich die Funseln mit Reliefdekoration, die den Rand der Dachkonstruktion des Gebäudes ornamentierenden Antefixe mit Löwenkopf und die Wandgemäldestürze mit rotem Streifen auf weissem Grund aus.

An der Wand des Raums sind die Grundrisszeichnung des „heiligen Bezirks“ des Iseums, sowie die des zentralen Gebäudes des Heiligtums zu sehen, die während der Ausgrabungen zum Vorschein gekommenen Einzelheiten sind rot gezeichnet und die ergänzte Grundrisszeichnung, sowie das Bild der prinzipiellen Rekonstruktion mit schwarz gezeichnet.

In den 3. und 4. Vitrinen sind die Funde nach dem Umbau am Anfang des 3. Jahrhunderts zu sehen. Unter ihnen sind der den Töpfer von Savaria tragende Ausgusschüsselrand, weiterhin einige gebrannte Tonwaren späteren Typs, sowie Überreste von Glasgeschirr interessant.

An der Wand können wir das rekonstruierte Bild der Fassade des Iseums sehen – nach der Vorstellung von Professor Gyula Hajnóczy –, das mit dem erschliessenden Archäologen und mit dem Ingenieur Tibor Vákár zusammen ausgestellt worden ist. Das Bild zeigt die übriggebliebenen Einzelheiten getrennt.

Marmor- und Kalksteingebäudeteile sind unter den Vitrinen zu sehen, die während der Ausgrabungen des Iseums zum Vorschein gekommen sind. Unter ihnen sind die beiden aus Sandstein verfertigten Säulentambourtorsos sehr bedeutend; diese haben zur Säulenhalle des zentralen Gebäude des Heiligtums gehört. Mit dem Vergleich ihrer Durchmesser und der bekannten Modulverhältnisse ist die Höhenkonstruktion des zentralen Gebäude des Heiligtums durchgeführt worden.

In der 5. Vitrine können wir die im Laufe der Ausgrabungen zum Vorschein gekommenen Überreste des Isis-Kultus Savarias sehen. Die Marmorschnitzarbeiten zeichnen sich von ihnen aus. Eines der schönsten Stücke, die hier zum Vorschein gekommen sind, ist der Torso der Marmorstatuette von Amor und Psyche. Sie mag die Seitenfigur irgendeiner grösseren Venus-Statue gewesen sein. Auf die lokale Rolle des Kultus der Göttheiten von Alexandrien weist ein Kopftorso von Osiris–Serapis aus Weissmarmor hin.

Schliesslich gehört ein Köpfchen von kleinem Format von Attis, eventuell, das von Mythras zu den gemusterten Schnitzwerken. Das ist aber jedoch nicht unmittelbar auf dem Gebiet des Iseums, sondern an der entgegengesetzten Seite der vor ihm laufenden südlich–nördlichen Strasse zum Vorschein gekommen. Es sind diejenigen kleinen Tonfigürchen sehr interessant, die verschiedene kranke menschliche Körperteile darstellen. Diese sind von anderen Fundstellen von Savaria zum Vorschein gekommen, aber einige Zeichen deuten darauf an, dass eine Heilungstätigkeit auch im Iseum geführt worden ist, denn auf dem Fussboden der grossen Halle haben die Reste von bronzenen ärztlichen Messern gelegen. Auf die Bedeutung der Isis-Ehre in Savaria deuten zwei, nach der Vitrine errichtete Altare an. Wir können nämlich besonders den Altartorso von Barbuis aus Weissmarmor betonen, den man früher auf dem Gebiet vor der Fassade des zentralen Gebäude des Heiligtums des Iseums gefunden hat und dessen Kuriosität darin liegt, dass er noch am Ende des 1. Jahrhunderts hergestellt worden ist, so ist es anzunehmen, dass auch ein früheres, kleineres Heiligtum von Isis, dessen Bauarbeiten fast um ein Jahrhundert dem Bau des hier demonstrierten Iseums vorausgegangen ist, auf diesem Platz oder vielleicht auf einem anderen Platz in Savaria hat stehen können.

Wenn wir das Gebäude des Museums verlassen und nach dem Westen schauen, können wir bemerken, dass die freigelegten Grundmauern in den mit Gras bewachsenen Erdschragen verschwinden. Die Gebäude des „heiligen Bezirks“ des Iseums haben sich hier noch weiter fortgesetzt. Nach dem Abbruch der hier noch stehenden Gebäuden kann es erst zu den weiteren Erschliessungen kommen, aber auch die bisherigen Ausgrabungen haben schon die Grenzen des grossen zentralen Hofes gezeigt, weiterhin lassen sie sich auch darauf schliessen, dass ein grösserer Hof an der westlichen Seite gewesen sein muss.

Einige aus Ziegeln gebaute Gräber, weiterhin das über dem eingestürzten Säulenschaft erschlossene Grab einer Germanin deuten darauf an, dass die Gebäude des Iseums am Ende des 5. Jahrhunderts nicht einmal zu einem anderen Zweck gebraucht worden sind und alles schon in Trümmern gelegen haben kann. Nach der Aussage der während der Ausgrabungen freigelegten, eingestürzten Gebäudemauern, zerbrochenen und eingestürzten Granitsäulen ist auch der „heilige Bezirk“ des Iseums von dem im Jahre 455 in Savaria verheerten Erdbeben vernichtet worden.

Der komplette Ausbau des Ruinengarte ist noch nicht beendet. An der westlichen Seite steht auch ein Drittel des „heiligen Bezirks“ selbst noch der Demonstration bevor. Vor der westlichen Hinterfassade ist auch die mit Basaltsteinen bedeckte südlich–nördliche Strasse gelaufen. Das östliche Gebiet ausserhalb der Insula steht auch noch der Demonstration bevor, wo die Häuser der Bevölkerung östlicher (syrischer) Herkunft gestanden haben. Der organische Zusammenhang zwischen der Bildergalerie von Szombathely und dem Trümmerfeld kann erst dann ausgestellt werden, wenn das von der Insula des Iseums südlich fallende Gebiet auch ausgebaut werden kann.

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK SZOMBATHELY

SAVARIA MÚZEUM

Kisfaludy S. u. 9.

Nyitva: hétfő kivételével, naponta 10–18 óra között

SZOMBATHELYI KÉPTÁR

Rákóczi u. 12.

Nyitva: hétfő kivételével, naponta 10–18 óra között

ISEUM

Rákóczi u. 1.

Nyitva: V.1–X.31-ig, 10–18-ig
XI.1–X.31-ig, 10–16-ig

Hétfő szünnap

JÁRDÁNYI PAULOVICS ISTVÁN ROMKERT

Alkotmány u. 1.

Nyitva: V.1–X.31-ig, 9–17-ig
XI.1–IV.30-ig, 10–16-ig

Hétfő szünnap

SMIDT MÚZEUM

Hollán E. u. 1.

Nyitva: hétfő kivételével, naponta 10–18 óra között

VASI MÚZEUMFALU

Árpád u. 30.

Nyitva: V.1–X.31-ig, 9–17-ig
XI.1–IV.30-ig, 10–16-ig

Hétfő szünnap

ELTE–GOTHARD JENŐ CSILLAGÁSZATI ÉS TUDOMÁNYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS

Vörös Zászló u. 112.

Nyitva: 14–17 óra között

Vasárnap szünnap

UNSERE STÄNDIGEN AUSSTELLUNGEN IN SZOMBATHELY

SAVARIA MUSEUM

Kisfaludystr. 9.

Geöffnet: 10–18 Uhr

Montags geschlossen

KUNSTHALLE VON SZOMBATHELY

Rákóczistr. 12.

Geöffnet: 10–18 Uhr

Montags geschlossen

ISEUM

Rákóczistr. 1.

Geöffnet: V.1–X.31, 10–18 Uhr, XI.1–IV.30, 10–16
Uhr

ISTVÁN JÁRDÁNYI PAULOVICS

RUINENGARTEN, Alkotmánystr. 1.

Geöffnet: V.1–X.31, 9–17 Uhr, X.1–IV.30, 10–16 Uhr
Montags geschlossen

SMIDT MUSEUM

Hollánstr. 1.

Geöffnet: 10–18 Uhr

Montags geschlossen

MUSEUMSDORF VAS

Árpádstr. 30.

Geöffnet: V.1–X.31, 9–17 Uhr XI.1–IV.30, 10–16
Uhr

Montags geschlossen

ELTE–JENŐ GOTHARD ASTRONOMISCHE UND WISSEN SCHAFTGESICHTLISCHE AUSSTELLUNG

Vörös-Zászló-Str. 112.

Geöffnet: 14–17 Uhr

Sonntags geschlossen

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK VAS MEGYÉBEN

CÁK – PINCESOR

CELLDÖMÖLK – SÁGHEGYI MÚZEUM
Sághegy

CSEMPESZKOPÁCS –
HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM
Hunyadi u. 21.

EGYHÁZASHETYE –
BERZSENYI DÁNIEL EMLÉKMÚZEUM
Berzsényi u. 1.

KÓSZEG – JURISICS MIKLÓS MÚZEUM
TÁBORNOKHÁZ, Jurisics tér 4.

KÓSZEG – JURISICS MIKLÓS MÚZEUM
Vár, Rajnis u. 9.

KÓSZEG – CHERNEL ISTVÁN
MADÁRVÉDELMI MINTATELEP ÉS MÚZEUM
Hunyadi u.

KÓSZEG – PATIKAMÚZEUM
Jurisics tér 11.

KÖRMEND – RÁBA HELYTÖRTÉNETI
MÚZEUM, Bathhány Kastély

MAGYARSZOMBATFA – FAZEKASHÁZ
Fő u. 52.

SÁRVÁR – NÁDASDY FERENC MÚZEUM
– Vár

SZALAFŐ – PITYERSZER
Pityerszer 11.

VASVÁR – HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM
Bartók Béla u. 5.

HEGYHÁTSZENTPÉTER
HEGYHÁTI TÁJHÁZ
Béke u. 86.

OSTFFYASSZONYFA – PETŐFI HÁZ
Kossuth L. u. 42.

NAGYGERESD – FALUMÚZEUM
Fő u. 14.

UNSERE STANDIGEN AUSSTELLUNGEN IN KOMITAT VAS

CÁK – KELLERREIHE

CELLDÖMÖLK – SÁGHEGY MUSEUM
Sághegy

CSEMPESZKOPÁCS – SAMMLUNG
FÜR REGIONALGESCHICHTE
Hunyadistr. 21.

EGYHÁZASHETYE – BERZSENYI DÁNIEL
GEDENKMUSEUM
Berzsényistr. 6.

KÓSZEG – JURISICS MIKLÓS MUSEUM
GENERALHAUS, Jurisicsstr. 4

KÓSZEG – JURISICS MIKLÓS MUSEUM
BURG, Rajnisstr. 9.

KÓSZEG – CHERNEL ISTVÁN
MUSTERANGLAGE UND MUSEUM FÜR
VOGELSCHUTZ, Hunyadistr.

KÓSZEG – APOTHEKENMUSEUM
Jurisicsstr. 11.

KÖRMEND – RÁBA MUSEUM
FÜR REGIONALGESCHICHTE
Bathhány Kastély

MAGYARSZOMBATFA – TÖPFERHAUS
Fő str. 52.

SÁRVÁR – NÁDASDY FERENC MUSEUM
Burg

SZALAFŐ – PITYERSZER
Pityerszer str. 11.

VASVÁR – SAMMLUNG FÜR REGIONALGE-
SCHICHTE – Bartók B. str. 5.

HEGYHÁTSZENTPÉTER – HEIMATMUSEUM
Béke str. 86.

OSTFFYASSZONYFA – PETŐFI GEDENKHAUS
Kossuth str. 4.

NAGYGERESD – DORFMUSEUM
Fő str. 14.

Kiadja a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
H-9701 Szombathely, Kisfaludy S. u. 9.
F. k.: dr. Gráfik Imre
90/7419 Sylvester J. Ny.

3186-2